

максимально активізувати дітей, організувати зворотній зв'язок для удосконалення їхніх комунікативних дій, створити умови для набуття комунікативного досвіду у соціальній ситуації групової міжособистісної взаємодії.

Ключові слова: комунікативний тренінг, комунікативна діяльність, спілкування, системні порушення мовлення, діти старшого дошкільного віку.

Мартыненко И. В. Коммуникативный тренинг, как форма психокоррекционного воздействия, в системе развития общения дошкольников с системными нарушениями речи

В статье представлено теоретическое обоснование коммуникативного тренинга, как эффективной формы коррекционно-развивающего воздействия на коммуникативную деятельность детей старшего дошкольного возраста с системными нарушениями речи. Представлены результаты экспериментального изучения коммуникативной деятельности детей старшего дошкольного возраста с системными нарушениями речи, с учетом которых разработана психологическая система ее развития. Указано, что детям с системными нарушениями речи свойственна недостаточная сформированность информативных, перцептивных и интерактивных коммуникативных умений, коммуникативные трудности в общении со сверстниками и взрослыми. В соответствии с этими данными было разработано психологическую систему развития коммуникативной деятельности детей старшего дошкольного возраста с системными нарушениями речи, которая предусматривала психологическое консультирование родителей и педагогов, вовлечение их в психотренинги, непосредственное влияние на общение детей указанной группы средствами коммуникативного тренинга, психокоррекционное влияние в свободной деятельности. В связи с этим, в статье предложено объективное теоретическое обоснование использования коммуникативного тренинга с целью преодоления описанных коммуникативных нарушений и трудностей у детей с СНР. Коммуникативный тренинг не только позволяет модульно и структурировано формировать коммуникативные умения, но и различными средствами максимально активизировать детей, организовывать обратную связь для совершенствования их коммуникативных действий, создать условия для получения коммуникативного опыта в социальной ситуации группового межличностного взаимодействия.

Ключевые слова: коммуникативный тренинг, коммуникативная деятельность, общение, системные нарушения речи, дети старшего дошкольного возраста.

Martynenko I.V. Communication development trainings as a form of psychological corrective influence within the system of communication development of the preschoolers with system speech disorders

The article gives theoretical background of communication trainings as an effective form of corrective and educating influence on communication activity of elder preschool age children with system speech disorders. The author presents experimental study outcomes on the developmental state of the communication activity of elder preschool age children with system speech disorders, which were used in order to elaborate psychological system for their communication development. The author states that children with system speech disorders (hereinafter - SSD) demonstrate lack of development of informational, perceptive and interactive communication skills, difficulties of the varying kind when it comes to communication with the peers and adults. According to the received outcomes the author offers psychological system for communication activity development in elder preschool age children with system speech disorders, which includes psychological counseling for the parents and teachers, involving them to psychological trainings, direct impact on communication activity of the named category of children by the means of communication trainings, corrective intervention during general activities. For this reason the article provides objective theoretical justification for communication trainings used to overcome the above mentioned deficiencies and difficulties in children with the SSD. The communication trainings do not only allow teaching communication skills in modules-based and structured manner, but also raise children's activity in every possible way, provide feedback for improvement of their communication actions, conditions for gaining communication experience within social situation of group interpersonal interactions.

Keywords: communication trainings, communication activity, communication, system speech disorders, elder preschool age children.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2016 р.

Статтю прийнято до друку 25.04.2016 р.

Рецензент: д.п.н., проф. М. К. Шеремет

УДК 373.3.016:81'367]:616.22-008.5

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ОВОЛОДІННЯ ЗНАННЯМИ ПРО СИНТАКСИС УЧНЯМИ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ З ТПМ

Пімєнова К.О., sir-kat@ukr.net

Одним з основних завдань корекційного навчання дітей молодшого шкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення є своєчасне оволодіння правильним мовленням, яке має першочергове значення для формування

повноцінної особистості дитини, успішного навчання її в школі та подальшої соціальної інтеграції.

Синтаксис є такою складовою мовної системи, яка дає змогу досить чітко передати

складну взаємодію між об'єктами довкілля у формі, максимально зрозумілій для людини й передбачає розуміння дитиною смислових зв'язків між словами у реченні. Володіння засобами синтаксису формує мовну особистість, розвиває інтелектуальні, духовні, естетичні якості.

В сучасній практиці навчання учнів початкових класів з тяжкими порушеннями мовлення, на жаль, не достатньо уваги приділено комунікативно спрямованому вивченню синтаксису. Окремі питання теорії й практики формування комунікативних умінь і навичок в учнів із ТПМ знайшли відображення в працях Л. Бартенєвої, О. Ревуцької, Є.Соботович, В.Тарасун, В.Тищенко, Л. Трофименко, Т.Філічевої, Т.Фотекової, Н.Чередніченко, Г.Чиркіної, М. Шеремет та ін.

Ураховуючи сучасні дослідження синтаксису, в основі якого лежить вивчення функціонування одиниць різних структурних рівнів, та лінгводидактики, що переорієнтовує навчання з традиційного засвоєння і запам'ятовування теоретичних знань на процес їх функціонування, вважаємо, що вивчення синтаксису на засадах комунікативно-діяльнісного підходу є актуальним і перспективним напрямком, а тому потребує впровадження в практику опанування знаннями про синтаксис в учнів початкових класів з тяжкими порушеннями мовлення на уроках української мови в умовах інклюзивного класу.

Діагностування стану сформованості знань про синтаксис учнів 1-4 класів із ТПМ – це своєчасне виявлення, оцінювання та аналіз процесу оволодіння знаннями про синтаксичну структуру мови.

Для з'ясування особливостей сформованості знань про синтаксис та найсуттєвіших її змін ми визначили показники та критерії.

Критеріями сформованості знань про синтаксис виступили:

- правильне використання дітьми різних синтаксичних одиниць (простих і складних), вміння їх визначати, аналізувати і характеризувати;

- засвоєння дітьми різних типів синтаксичних конструкцій;

- розуміння та використання синтаксичних простих та складних одиниць в зв'язному усному мовленні.

Охарактеризуємо критерії з відповідними показниками:

Показниками правильного використання дітьми різних синтаксичних одиниць (простих і складних), вміння їх визначати, аналізувати і характеризувати є засвоєння правильного використання в мовленні словосполучень, простих і складних речень, вміння їх знаходити в тексті, здатність самостійно складати з ними оповідання та розповідь.

Показниками засвоєння дітьми різних типів синтаксичних конструкцій є правильне розуміння та використання словосполучення та речень (питальних, окличних, узагальнюючих, абстрактних, переносних (метафоричних) та ін.),

Показниками розуміння та використання синтаксичних простих та складних одиниць в зв'язному усному мовленні є правильне розуміння, пояснення змісту прочитаного або почутого, самостійне знаходження та утворення з ними текстів (оповідань, розповідей та ін.).

Усі вказані показники та критерії відображають якісну характеристику стану сформованості синтаксичної складової мовлення. Зведені показники стану сформованості знань про синтаксис у дітей молодшого шкільного віку із ТПМ необхідно об'єднати в певну систему, на основі якої можна скласти загальну думку про кількісні зміни у формуванні синтаксичної складової учня 1-4 класів та особливості синтаксично-стилістичних помилок. Саме ці показники та критерії дають змогу виявити ефективність процесу формування знань про синтаксис та корекції синтаксичної складової мовлення у молодших школярів 1-4 класів із ТПМ.

Рівень виконання завдань визначається правильністю, точністю, мовленнєвою активністю, свідомістю, самостійністю і творчістю кожної дитини. Для зручності виведення кількісної характеристики виконання учнями кожного завдання використовується чотириохвальна компонентно-критеріальна система оцінювання.

Відтак, залежно від способу виконання й оцінки завдань за визначеними критеріями та показниками, стан сформованості знань про синтаксис у молодших школярів із ТПМ та без порушень мовлення ми ранжували за чотирма рівнями:

- високий рівень (4 бали) – дитина володіє в повному обсязі вікової норми синтаксичною складовою, а саме: повністю розуміє та пояснює різні типи синтаксичних одиниць, правильно їх використовує в мовленні, орієнтується у змісті запропонованих творів, дає правильні відповіді за їх змістом, вільно володіє синтаксичними конструкціями, пояснює їх, розуміє та розкриває значення синтаксичних одиниць у вираженні змісту творів. При виконанні завдань спостерігається самостійність, впевненість, розуміння інструкції після першого її пред'явлення;

- достатній рівень (від 2 до 3 балів) – дитина володіє в повному обсязі вікової норми синтаксичною складовою, у діях виявляє впевненість, здатність приймати допомогу дорослих, виконує всі або більшість завдань (переважно – з незначними недоліками), може пояснити хід роботи, запитує, коли щось не зрозуміло, виникають труднощі при поясненні синтаксичних конструкцій, їх розумінні та розкритті значення синтаксичних одиниць;

- середній рівень (від 1 до 2 балів) – дитина не володіє в повному обсязі вікової

норми синтаксичною складовою, має певні знання про синтаксис, але не завжди використовує його у практичній діяльності та новій ситуації, часто виникають труднощі при поясненні синтаксичних конструкцій, їх розумінні та розкритті значення синтаксичних одиниць, не завжди сприймає та використовує допомогу, найчастіше виконує завдання за конкретною вказівкою;

- низький рівень (від 0 до 1 балів) – дитина не володіє синтаксичним досвідом, інколи відмовляється від виконання завдань, не може пояснити та не розуміє синтаксичні конструкції, не сприймає та не використовує допомогу, найчастіше не може виконати завдання за конкретною вказівкою та допомогою.

Експериментальну методiku розроблено на основі закономірності формування синтаксичної складової мовлення, аналізу програм та підручників з української мови.

Діагностична методика дослідження складається із трьох серій, відповідно до тих критеріїв, що визначають рівень сформованості синтаксичної складової мовлення та знань про синтаксис учнів 1-4 класів. Ми розробили схему дослідження сформованості знань про синтаксис у молодших школярів.

Схема вивчення стану сформованості знань про синтаксис в учнів 1-4 класів.

Завдання 1 серії завдань	Завдання 2 серії завдань	Завдання 3 серії завдань
1. Дослідження розуміння словосполучень і речень	1. Дослідження розуміння і використання словосполучень та речень (розповсюджених і нерозповсюджених) з різним зв'язком у прямому значенні	1. Дослідження розуміння у тексті явища синонімії та вживання синонімів у власному мовленні
2. Дослідження розуміння речень (описових, питальних, окличних та ін.) та вміння аналізувати їх структуру	2. Дослідження розуміння і використання словосполучень та речень з переносним значенням (епітетів, метафор тощо)	2. Дослідження розуміння у тексті порівнянь і метафор
3. Дослідження розуміння складних речень (з однорідними членами, дієприкметниковими та прикметниковими зворотами та ін.) та вміння аналізувати їх структуру	3. Дослідження розуміння і використання словосполучень та речень з багатозначними словами. Вміння знаходити їх у тексті	3. Дослідження вміння використання різних частин мови (іменників, дієслів, прикметників та ін.) у правильній граматичній формі у зв'язному мовленні
4. Дослідження розуміння тексту (розповіді, оповідання, казки та ін.)	4. Дослідження рівня диференціації синтаксичних значень суб'єкта і об'єкта дії у зворотних конструкціях	4. Дослідження вміння конструювати і реконструювати речення
		5. Дослідження розуміння різних синтаксичних одиниць та вміння складати розповідь

Розглянемо завдання та зміст кожного змістового блоку дослідження стану сформованості знань про синтаксис в учнів 1-4 класів.

Змістовий блок 1 серії завдань.

Дослідження розуміння та використання різних синтаксичних одиниць (простих і складних), вміння їх визначати, аналізувати і характеризувати.

Завдання 1. Дослідження розуміння словосполучень.

Мета: дослідити розуміння запропонованих словосполучень та вміння пояснювати їх.

Інструкція. Прочитай словосполучення. Підбери до них відповідний малюнок, об'ґрунтуй свій вибір, уточни та поясни його. З двома на вибір складіть речення.

Запропонований матеріал.

1) ручка дверей,	4) два кроки,
2) червоний від сорому,	5) знімав на фотоплівку,
3) білий від снігу,	6) далеко від своїх.

Завдання 2. Дослідження розуміння словосполучень і речень.

Мета: дослідити вміння складати словосполучення і речення.

Інструкція. З поданих слів утворіть словосполучення. З двома на вибір складіть речення.

Запропонований матеріал. **Для першого класу.**

(Хороший) результати; не знати (втома); турбуватися про (сестра); подумати над (завдання); на (наш) землі; під (червоний) калиною.

Для **другого класу**.

Інструкція. Зі слів кожного рядка склади речення. Запиши їх прочитай текст.

Хитра лисиця

на, лежить, хитра, снігу, лисиця;
над, кружляють, нею, ворони;
лисиця, ноги, очі, витягнула, закрила;
одна, клюнула, лисицю, в хвіст, ворона;
тут, спіймала, ворону, і побігла, в, лисиця, ліс.

Завдання 3. Дослідження розуміння речень (описових, питальних, окличних та ін..) та вміння аналізувати їх структуру.

Мета: вивчити розуміння дітьми різних типів речень, знайди їх в тексті.

Інструкція. Прослухай оповідання «Старий пень». Знайти в тексті та назвати словосполучення, які вжито в прямому та в переносному значенні.

Запропонований матеріал.

«Старий пень»

Росло в лісі велике, гіллясте дерево. Весною воно вкривалося зеленим листом, білими квітками. Прилітали до квіток бджоли і джмелі. Поселилися на дереві співучі пташки. Щовесни повертались вони з теплого краю, знаходили своє дерево і весело щебетали: «Доброї весни, рідне дерево, ось ми й прилетіли до тебе». Радісно жилося дереву, бо багато було в нього друзів.

Минуло багато років. Постаріло дерево, засохло. Прийшли до лісу люди, спіяли його й кудись повезли.

Залишився тільки пень. Від суму й самотності покрився він сірим пилом. Боляче йому було, коли пригадував, як зліталися до нього бджоли і джмелі, як співали пташки... Прилетіли, правда, якимось пташки весною, покружляли над пеньком, защебетали тривожно та й полетіли.

Пень аж заплакав із туги. Так захотілося йому чиеїсь прихильності, дружби.

Настала осінь. Якимось прибіг до пенька їжак. Вирив ямку та й носить сухі листочки, жмутки пахучого моху, - стеле зимову постіль. Зрадив старий пень, лагідний такий до їжака. І їжак із пнем став ласкавий. Подружилися вони, розповіли один одному про своє життя. Аж помолодів пень, зацвів зеленим мохом. Бо є тепер у нього друг.

Завдання 4. Дослідження розуміння речень (описових, питальних, окличних та ін..) та вміння аналізувати їх структуру.

Мета: вивчити розуміння дітьми різних типів речень, знайди їх в тексті.

Інструкція. Подані розповідні речення переробить так, щоб вони були питальними, потім спонукальними.

Запропонований матеріал. Для **другого класу**.

1. Ми вивчаємо історію рідного краю.
2. Учні з цікавістю слухають розповідь учителя.

Завдання 5. Дослідження розуміння складних речень (з однорідними членами) та вміння аналізувати їх структуру.

Мета: вивчити вміння складати речення з однорідними членами.

Інструкція. Допишіть у кожному реченні однорідні члени.

1. У лісі ростуть дуби,
2. З теплих країв прилетіли граки,
3. На клумбі зацвіли чорнобривці,
4. Деревя від вітру шумлять,
5. Весняне небо чисте,
6. Рясним цвітом вкрилися вишні,

Завдання 6. Дослідження розуміння складних речень (з однорідними членами, дієприкметниковими та прикметниковими зворотами та ін..) та вміння аналізувати їх структуру.

Мета: вивчити розуміння дітьми складних речень та аналізувати їх.

Інструкція. Розмістити і записати речення так, щоб вийшов текст. Знайти в тексті складні речення, поясни свій вибір.

Запропонований матеріал.

Для другого класу.

Зайшла у трамвай старенька бабуся. Бабуся подякувала Ігореві й сіла. Ігор схопився з місця. Їхав Ігор з мамою трамваєм.

Для третього класу.

Зашуміли... (стурбовані) дерева, бо... (безжальний) вітер зриває з них... (осіннє вбрання). Не сумуйте, дерева, це ж справжній... (листопадовий) дощ. Ось міцно взялись за руки листочок... (ніжної берізки) та ... (зажуреного клена). Ніби у весільному танку закружляло... (осіннє вбрання). Ніжним, м'яким, різнобарвним килимом встелилось листя на землю.

Для четвертого класу.

Інструкція. Спиши текст, поділяючи його на речення. Розстав розділові знаки.

Чи бував ти колись рано вранці у лісі яка краса першими зустрічають сонечко пташки вони щебечуть на всі голоси потім починають метушитись звірі, комахи ліс наповнюється гомоном і п'яним запахом свіжості.

Завдання 7. Дослідження розуміння тексту (розповіді, оповідання, казки та ін.).

Мета: вивчити розуміння дітьми оповідання та елементарних знань про синтаксис.

Інструкція. Перепиши текст. До тексту добери заголовок. Дай відповідь на запитання: Скільки речень в оповіданні. Які властивості речення? Які речення прості? Які речення складні? Знайти в тексті складні речення, поясни свій вибір. Що таке абзац?

Запропонований матеріал. **Для першого класу.**

Дзвінок. Учні заходять у клас. Почався урок. Йосип читає про лісових звірів. На екрані учні бачать вовка, зайця, лисицю. А он білочка. Вона гризе горішки.

Для другого класу.

Написав Василько братику Льоні листа. Поклав листа у конверт. На конверті написав адресу. Вкинув листа у поштову скриньку. І пішов лист до брата Льоні. (Лист).

Для третього класу.

Сергійко посадив деревце. Воно було кривеньке і негарне. Сусіди дивувалися: «Навіщо отой непотріб у землю встромив?». Але хлопчик старанно доглядав саджанець. Обкопував його, підживлював, поливав, збирав гусінь. Пройшли роки. Сергійкове деревце стало гарним, струнким, вигналося ген над хатою. (Сергійко – садівник)

Для четвертого класу.

Інструкція. Прочитай текст і визнач його тип (розповідь, опис, міркування). Випиши речення, в якому висловлюється твердження.

Світ прекрасний навколо тебе -
сонце ясне і синє небо,
птахи і звірі, гори і ріки -
нехай він буде таким навіки!
Нехай людина добро приносить,
бо світ навколо любові просить.

Завдання 8. Дослідження розуміння різних синтаксичних одиниць та вміння складати розповідь.

Мета: визначити рівень розуміння дітьми різних синтаксичних одиниць.

Інструкція. Спиши текст. Поділи текст на речення.

Запропонований матеріал. **Для другого класу.**

Настала зима землю вкрив пухнастий сніг діти йдуть на прогулянку у Оленки лижі у Михайла ковзани весело всім!

Для третього класу.

Інструкція. Зі слів кожної групи побудуй речення і запиши. Визнач тип записаного тексту. Добери до нього заголовок.

1. Ліс, дарунками, восени, своїми, дарунками, калини, червоніють, кетяги.

2. Цілими, ростуть, родинами, опеньки.
3. У, вологі, дні, теплі, можна зустріти білі гриби, рижики, маслюки.

Для четвертого класу.

Інструкція. Поділи текст на речення і запиши їх.

Люди сіють хліб щедро оспівана ця праця людська зерно для людини і досі залишається земним дивом воно безсмертне кинуте в землю стає колосом наливається соками землі й сонця красується радує урожаєм нелегко дається хліб справжню ціну його знають хлібороби .

Змістовий блок 2 серії завдань.

Дослідження рівня засвоєння дітьми різних типів синтаксичних конструкцій

Завдання 1. Дослідження розуміння і використання словосполучень та речень (розповсюджених і нерозповсюджених) з різним зв'язком у прямому та переносному значенні.

Мета: вивчити розуміння дітьми словосполучень та речень у прямому і переносному значенні.

Інструкція. Випишіть вислови, вжиті в переносному значенні. З двома на вибір складіть речення.

Запропонований матеріал.

Золота обручка, пуста розмова, гострий ніж, ведмежа послуга, усміхається сонечко, залізний удар, золота осінь, танцюють сніжинки.

Завдання 2. Дослідження розуміння і використання словосполучень та речень з переносним значенням (епітетів, метафор тощо).

Мета: визначити розуміння учнями прямого та переносного значень словосполучень в тексті. Запропонований матеріал. **Для першого, другого і третього класу.**

Хліб

Принесли хліб. На столі поклали. Пахучий, теплий ще. Із шкоринкою золатою. Це від вогню позолота в нього.

Та не тільки од вогню. Золоте зерно на борошно молотили. А зерно в золотому колосі на стеблині золоченій гойдалося, срібною росою вмивалося. Золоте проміння сонячне в себе увібрало. Від сонця позолота в хліба. Та тільки від нього?

Золоті роботящі руки зерно у ріплю посіяли. Урожай доглянули й зібрали. Роботящі руки зерно змолотили, хліб спекли. Роботящі руки в дім його принесли, на вишивану скатертину поклали. І лежить на столі хліб – теплий, пахучий, руками роботящими подарований. Лежить ясний, як сонечко, і ніби промовляє:

- Любіть мене, шануйте, їжте та здоровими будьте.

Тамара Коломієць

Поясни значення словосполучень:

Золоті руки – золота каблучка

Срібною росою вмиватися – холодною водою вмиватися

Золоте проміння сонячне – яскраве проміння сонячне

Для четвертого класу.

Інструкція. Спиши текст. Підкресли дієслова, вжиті в переносному значенні.

Клен цілу зиму спав. Крізь сон він чув завивання хуртовини. Холодний вітер нагинав його віти. Та ось одного ранку до клена доторкнулось лагідне проміння сонця. Прокинулось дерево. Воно зітхнуло, розправило плечі, зазеленіло.

Завдання 3. Дослідження розуміння і використання словосполучень та речень з багатозначними словами. Вміння знаходити їх у тексті.

Мета: дослідити розуміння і використання багатозначних слів та вміння складати з ними речення.

Інструкція. Прочитай речення. Поясни, що означають виділені слова в даному реченні. Поясни, в якому ще значенні вони вживаються. Наведи свої приклади.

Запропонований матеріал.

1) Повернулась додому аж через місяць. 2) От якось підмітав півник подвір'я і побачив на землі пшеничний колосок. 3) Що сходить без насіння? 4) Хто іде поруч, а сліду не лишає? 5) Зайшло сонце.

Завдання 4. Дослідження розуміння і використання словосполучень та речень з багатозначними словами.

Мета: дослідити розуміння і використання багатозначних слів та вміння складати з ними речення.

Інструкція. Складіть зі словами: *коса, земля, дзвіночки* словосполучення, зі словом *земля* кілька речень, де б воно вживалося в різних значеннях.

Завдання 5. Дослідження рівня диференціації синтаксичних значень суб'єкта і об'єкта дії у зворотних конструкціях.

Мета: дослідити розуміння речень різних конструкцій.

Інструкція. Прочитай речення. Підбери відповідний малюнок до речення. Дай відповідь на запитання експериментатора (педагог задає питання уточнюючого характеру (Хто вкусив? Хто подарував іграшку? Покажи Катю? тощо).

Запропонований матеріал.

1. Маленького хлопчика одягає мама	Петра зустрів Мишко.
2. Ляльку купає маленька дівчинка.	Мишка зустрів Петро.
3. Молоко розлило кошеням.	Собака вкусила кішку.
4. Скло розбито м'ячем.	Кішка вкусила собаку.
5. Автобус наздоганяє машина.	Олена подарувала Каті іграшку.

Змістовий блок 3 серії завдань.

Дослідження розуміння та використання синтаксичних простих та складних одиниць в зв'язному мовленні

Завдання 1. Дослідження розуміння явища синонімії та вживання синонімів у власному мовленні

Мета: дослідити вміння добирати синоніми до зазначених слів та пояснювати відтінки в їх значеннях.

Інструкція. Прочитайте вірш. До виділених слів доберіть синоніми.

Запропонований матеріал. **Для першого і другого класу.**

Баба Віхола, сива Віхола.

На метільній мітлі *приїхала*.

В двері стукала, селом *вешталась*.

- Люди добріі, дайте решето!

Ой, просію ж я біле *борошно*,

Бо в полях іще дуже порожньо. (Л. Костенко)

Для третього класу.

Інструкція. Прочитай текст. Знайди слова, що повторюються. Заміни їх синонімами. Запиши удосконалений текст.

Маленьке горобенятко випало з гнізда. Горобенятко жалібно пищало. Андрійко знайшов горобенятко. Андрійко посадив горобенятко у гніздо.

(Горобенятко, воно; пташеня, маля, бідолаха; Андрійко, він, хлопчик, малий.)

Для четвертого класу.

Інструкція. До іменників добери з дужок синоніми.

Шлях, учень, хата. (школяр, дорога, будинок, путь, хмарочос)

Завдання 2. Дослідження розуміння явища синонімії.

Мета: дослідити вміння розуміти висловлювання у переносному значенні.

Інструкція. Які вислови лівого стовпчика є синонімами висловів правого стовпчика?

Золоті руки

Сам на сам

Плече до плеча

Майстер на всі руки

Одне слово

Кіт наплакав

Наодинці

Пліч-о-пліч

Крапля в морі

Коротко кажучи

Для другого, третього і четвертого класу.

Купити kota в мішку   дуже мало
 Кіт наплакав   бути досвідченим
 Зїсти собаку   придбати щось, не знаючи суті

Завдання 3. Дослідження розуміння порівняльних речень.

Мета: дослідити вміння складати порівняльні речення.

Інструкція. Доповніть речення порівняннями. Запишіть їх. Поясни відтінки їх значень.

Запропонований матеріал.

1. Сонце ніжно голубило землю, як... .
2. Тоненькі берізки взялися за руки і пішли в танок, наче... .
3. Озеро поблискує на сонці, ніби... .

Завдання 4. Дослідження розуміння у тексті метафор

Мета: дослідити розуміння метафоричних висловів та вміння пояснювати їх.

Інструкція. Прочитай уривок з оповідання «Хліб». Знайди метафори та поясни їх значення.

Поясни, що автор хотів показати, використавши їх.

Запропонований матеріал.

«А зерно в золотому колосі на стеблині золоченій гойдалося, срібною росою вмивалося. Золоте проміння сонячне в себе увібрало. Від сонця позолота в хліба...».

Завдання 5. Дослідження вміння використання різних частин мови (іменників, дієслів, прикметників та ін.) у правильній граматичній формі у зв'язному мовленні.

Мета: визначити вміння використання різних частин мови у правильній граматичній формі.

Інструкція. Дай відповідь на питання та доповни речення.

Запропонований матеріал. **Для другого класу.**

1. Дівчатка (що роблять?) (яку?) пісню.
2. (Коли?) на полях посіяли (що?).
3. У лісі (хто?) знайшли (кого?).
4. По морю (що робив?) (який?) корабель.
5. (Хто?) поспішав (куди?).
6. (Що робить?) осінь по (якій?) землі.
7. Білка (що робить?) на зиму (що?).
8. (Як?) тарабанить дятел (по чому?).
9. (Який?) літак (що робить?) над морем.
10. Діти пішли (куди?) (з ким?).

Для третього класу.

Інструкція. У кожному речення додати останнє слово і записати усе речення.

1. Огонь запалав у ..... .
2. Учень пише ..... .
3. З комбайна сиплеться чисте ..... .
4. Петрик їхав у човні і грів .... .
5. Весною зазеленіли трави та ... .
6. Від воза відпало заднє ... .
7. Гайок привітно .... .

Слова для довідок: печі, пером, зерно, веслом, дерева, колесо, шелестить.

Для четвертого класу.

Інструкція. До поданих дієслів добери відповідні прислівники, подані в дужках.

Розвідувати, звертатися, ходити, виконувати, оберігати, турбуватися, думати, бачити, рухатися, з'явитися, шукати.

(Гарно, ввічливо, рівно, добросовісно, ніжно, довго, вірно, добре, впевнено, несподівано, завзято)

Завдання 6. Робота з деформованим тестом.

Мета: Визначити вміння складати речення з деформованих текстів.

Інструкція. Поділити текст на речення. Записати, поставити потрібні розділові знаки.

Запропонований матеріал. **Для першого класу**

Учень

Юркові шість років тепер він учень хлопчик ходить до першого клас тато купив сину портфель там лежать пенал зошити буквар олівці

Для другого класу

Запропонований матеріал.

ми лісу Весною до пішли. сонце Зійшло, легенький вітерець подихнув, в всі і дерева заспівали лісі. пісню Кожне свою співало.

Для третього класу
Запропонований матеріал.
На риболовлі

Роман, піймати, велика, шука.
Наступати, літо.
Надворі, світити, сонечко.
Роман, і, тато, піти, на, риболовля.
Бесіда за прочитаним: Про що розповідається в тексті?

Для четвертого класу

Інструкція. Поділи текст на речення і запиши їх.
Запропонований матеріал.

Люди сіють хліб щедро оспівана ця праця людська зерно для людини і досі залишається земним дивом воно безсмертне кинуте в землю стає колосом наливається соками землі й сонця красується радує урожаєм нелегко дається хліб справжню ціну його знають хлібороби.

Завдання 7. Робота з деформованим тестом.

Мета: Визначити вміння складати речення з поданих слів.

Інструкція. З деформованих речень скласти і записати зв'язний текст.

Запропонований матеріал. Для першого класу

до, пішли, лісу, ми, весною; легенький, подув, вітерець; в, заспівали, всі, лісі, дерева; кожне, свою, співало, пісню, дерево.

Для другого класу

Інструкція. Із слів кожного рядка складіть речення. Запишіть їх так, щоб вийшло оповідання. Придумайте до нього заголовок.

Запропонований матеріал.

Він, грався, і, дітьми, за, бігав.
Маленького, у, знайшли, лісі, діти, козлика.
Пасли, городі, на, потім.
Спочатку, молоком, його, годували.
Радував, козлик, дітей.

Для третього класу

Інструкція. Правильно побудуйте кожне речення. Самостійно запишіть їх у такій послідовності, щоб вийшло оповідання. Доберіть до нього заголовок.

Запропонований матеріал.

1) Наступний, день, там, господарювати, шапки. 2) Прийти, весна. 3) Хлопчики, прикріпляти, їх, дерева, на, парки, в, і, сквери. 4) Скоро, повернутися, з, пернаті, теплі, краї. 5) У, шкільна, майстерня, робити, шпаківні, школярі.

(Прийшла весна. Пернаті скоро повернуться з теплих країв. У шкільній майстерні школярі зробили шпаківні. Хлопчики прикріпили їх на дерева в парках і скверах. Наступного дня там господарювали шапки).

Для четвертого класу

Інструкція. З поданих слів склади і запиши речення.
Запропонований матеріал.

курчатками, жовтенькі, на, висипали, кульбабки, траву
схилах, кульбабки, на, розцвіли, зелених
краплі, блищать, роси, сонці, на
на, виблискували, самоцвітами, сонці, роси, краплі
траві, на, блищали, осінньої, численні, павутини, нитки
повітрі, у, літає, бабиного, павутиння, літа

Завдання 8. Дослідження розуміння тексту та рівня використання синтаксичних конструкцій.

Мета: Визначити вміння використовувати синтаксичні конструкції.

Інструкція. Допиши кінцівку тексту.

Запропонований матеріал.

Для **другого класу**.

Малий Павлик грався біля річки. Він підійшов до берега, нахилився і впав у воду. Крики хлопчика почув Василь Сенюк. Він ....

Для **третього класу**

Інструкція. З кожної групи слів склади і запиши речення, щоб утворився зв'язний текст.

Гніздечко

Полям, школярі, йшли.

Вони, колоски, збирали.

Гніздечко, Юрко побачив, раптом.

В, лежала, ньому, суха, травичка, м'які, стебельці, і.

Це, жайворонка, було, гніздо.

В, ця, житті, пташка, гніздо, в'є.

Для **четвертого класу**

Інструкція. Прочитай. Поділи текст на речення і запиши їх. Підкресли дієслова.

Наші предки ліпили посуд руками і випалювали на вогнищі уже в ті далекі часи люди прикрашали його простими рисунками зараз гончар і роблять і з глини горщики, миски, глечики вони передають свій досвід молодому поколінню молодь продовжить цю цікаву і потрібну справу.

Завдання 9. Вправа на конструювання і реконструювання речень.

Мета: Визначити вміння конструювати і реконструювати речення.

Інструкція. Скоротити речення до 4-х, 3-х, 2-х слів. Що змінилося, коли речення скоротили?

Запропонований матеріал.

Учитель вимовляє речення, діти усвідомлюють його. Учитель повторює речення, діти запам'ятовують. Після цього вчитель пропонує скоротити речення послідовно, але зберігаючи основний зміст.

Наприклад:

Через великий міст проїхала вантажна машина.

Через великий міст проїхала машина.

Через міст проїхала машина.

Проїхала машина.

Завдання 10. Дослідження вміння використовувати різні синтаксичні конструкції в усному мовленні.

Мета: Визначити вміння використання різних синтаксичних конструкцій у зв'язному мовленні.

Інструкція. Склади розповідь за поданим зачином.

Сьогодні Наталочка на уроці рідної мови поринула у мрії. "От якби, - думала вона, - мені чарівну ручку"...

Інтерпретація результатів виконання кожного завдання трьох серій повинна здійснюватися за вказаним раніше критеріями:

Отже, на основі аналізу даних науково-теоретичної та методичної літератури з діагностування мовлення учнів молодшого шкільного віку з ТПМ, враховуючи сучасні положення лінгвістики, фізіології, психолінгвістики, загальної і спеціальної педагогіки та психології про синтаксичну складову як найважливішу в мовленнєвій діяльності, враховуючи її складну структуру, онтогенез та її значення в

загальномовленнєвому розвитку нами було розроблено методику дослідження стану сформованості знань про синтаксис в учнів 1-4 класів із ТПМ, критерії оцінювання з відповідними показниками, визначено загальні рівні сформованості синтаксичних знань.

Критеріями сформованості знань про синтаксис виступили: правильне використання дітьми різних синтаксичних одиниць (простих і складних), вміння їх визначати, аналізувати і характеризувати; засвоєння дітьми різних типів синтаксичних конструкцій; розуміння та

використання синтаксичних простих та складних одиниць в зв'язному усному мовленні.

Діагностична методика складається із 3 змістових блоків, кожен з яких спрямований на

дослідження визначених нами складників сформованості синтаксичної складової.

Література

- 1. Програми** для 2-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Частина 2 [І. В. Дмитрієва, Н. М. Компанець, О. І. Мякушко та ін.]; за ред. М. К. Шеремет – К. : Неопалима купина, 2006. – 368 с.
- 2. Програми** для 2-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Частина 1 / Н. С. Гаврилова, Е. А. Данілавичюте, В. В. Тищенко ; за ред. М. К. Шеремет – К. : Неопалима купина, 2006. – 360 с.
- 3. Програми** для загальноосвітньої школи для дітей з тяжкими порушеннями мовлення (підготовчий - 1 класи) : Науково-методичний центр середньої освіти ; [підгот. М. К. Шеремет] – К. : Початкова школа, 2005. – 224 с.
- 4. Програми** для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи / МОН України. Департамент заг. серед. та дошк. освіти ; Ін-т інновац. технологій і змісту освіти ; АПН України. – К. : Почат. шк., 2007. – 432 с.
- 5. Навчальні програми** для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Українська мова 1-4 класи / укладач Л. Трофименко – К. – 2014. – 84 с.

References

- 1. Programi** dlja 2-4 klasiv zagal'noosvitnih navchal'nih zakladiv dlja ditej z tjazhkimi porushennjami movlennja. Chastina 2 [I. V. Dmitrieva, N. M. Kompanec', O. I. Mjakashko ta in.]; za red. M. K. Sheremet – K. : Neopalima kupina, 2006. – 368 s.
- 2. Programi** dlja 2-4 klasiv zagal'noosvitnih navchal'nih zakladiv dlja ditej z tjazhkimi porushennjami movlennja. Chastina 1 / N. S. Gavrilova, E. A. Danilavichjute, V. V. Tishhenko ; za red. M. K. Sheremet – K. : Neopalima kupina, 2006. – 360 s.
- 3. Programi** dlja zagal'noosvitn'oi shkoli dlja ditej z tjazhkimi porushennjam movlennja (pidgotovchij - 1 klasi) : Naukovo-metodichnij centr sere'dn'oi osviti ; [pidgot. M. K. Sheremet] – K. : Pochatkova shkola, 2005. – 224 s.
- 4. Programi** dlja sere'dn'oi zagal'noosvitn'oi shkoli. 1–4 klasi / MON Ukraïni. Departament zag. sere'd. ta doshk. osviti ; In-t innovac. tehnologij i zmistu osviti ; APN Ukraïni. – K. : Pochat. shk., 2007. – 432 s.
- 5. Navchal'ni** programi dlja pidgotovchogo, 1-4 klasiv special'nih zagal'noosvitnih navchal'nih zakladiv dlja ditej z tjazhkimi porushennjami movlennja. Ukraïns'ka mova 1-4 klasi / ukladach L. Trofimenko – K. – 2014. – 84 s.

Піменова К.О. Експериментальна методика дослідження стану та особливостей оволодіння знаннями про синтаксис учнями початкових класів з ТПМ.

В статті описується експериментальна методика дослідження стану та особливостей оволодіння знаннями про синтаксис учнями початкових класів з ТПМ. Проаналізовано стан розробки проблеми в корекційній освіті. Запропоновано діагностичну методику дослідження стану та особливостей оволодіння знаннями про синтаксис учнями початкових класів з ТПМ, яка складається із 3 змістових блоків, кожен з яких був спрямований на дослідження визначених нами складників сформованості синтаксичної складової.

Визначено критерії сформованості знань про синтаксис, а саме: правильне використання дітьми різних синтаксичних одиниць (простих і складних), вміння їх визначати, аналізувати і характеризувати; засвоєння дітьми різних типів синтаксичних конструкцій; розуміння та використання синтаксичних простих та складних одиниць в зв'язному усному мовленні.

Ключові слова: синтаксис, діти з тяжкими порушеннями мовлення, діагностична методика, критерії сформованості знань про синтаксис

Пименова Е.О. Экспериментальная методика исследования состояния и особенностей овладения знаниями о синтаксисе учениками начальных классов с ТНР.

В статье описывается экспериментальная методика исследования состояния и особенностей овладения знаниями о синтаксисе учениками начальных классов с ТНР. Проанализировано состояние разработки проблемы в коррекционном образовании. Предложено диагностическую методику исследования состояния и особенностей овладения знаниями о синтаксисе учениками начальных классов с ТНР, которая состоит из 3 содержательных блоков, каждый из которых направлен на исследование определенных нами составляющих сформированности синтаксической составляющей. Определены критерии сформированности знаний о синтаксисе, а именно: правильное использование детьми разных синтаксических единиц (простых и сложных), умение их определять, анализировать и характеризовать; усвоения детьми разных типов синтаксических конструкций; понимание и использование синтаксических простых и сложных единиц в связном устной речи.

Ключевые слова: синтаксис, дети с тяжелыми нарушениями речи, диагностическая методика, критерии сформированности знаний о синтаксисе

Pimienova K.O. The experimental method of study of the state and peculiarities of mastering of knowledge about syntax by the primary school students with severe speech disorder (SSD).

The article describes the experimental method of study of the state and peculiarities of mastering of knowledge about syntax by the primary school students with severe speech disorder. It analyses the state of development of this problem in correctional education. The author proposes the diagnostic technique of study of the state and peculiarities of mastering of knowledge about the syntax of the primary school students with SSD. The article consists of 3 blocks of content, each of which is aimed at the study of the identified components of formation of the syntactic component.

The article defines the criteria of formation of knowledge about syntax, namely: proper use by children of different syntactic units (simple and complex), the ability to identify, analyze and characterize them; understanding and using of simple and complex syntactic units in coherent speech.

Keywords: syntax, children with severe speech disorders, diagnostic methods, criteria of formation of knowledge about the syntax.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2016 р.

Статтю прийнято до друку 14.02.2016 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Шеремет М.К.

УДК: 376.36

ГРАМАТИКО-СТИЛИСТИЧНІ УМІННЯ УЧНІВ З ТПМ

Сильченко В. В., vika_lipa@mail.ru,

Божко Д. І., .bozko.0706@gmail

Важливе місце у роботі з формування основ функціональної стилістики належить системі граматико-стилістичних умінь у молодших школярів із мовленнєвими порушеннями.

Рівень розвитку мовленнєво-комунікативних умінь особистості, поряд із іншими завданнями початкової освіти, залежить від знань щодо особливостей використання нейтральних чи стилістично маркованих лексичних та граматичних мовних одиниць, уявлень про лінгвістичні та екстралінгвістичні ознаки текстів, умінь їх визначати та використовувати у практичній мовленнєвій діяльності, повно й ґрунтовно викладаючи думку, аналізувати й редагувати мовлення (А. М. Богуш, М. С. Вашуленко, Т. К. Донченко, Л. І. Мацько, М. І. Пентиліук, Г. П. Лещенко).

Дослідження науковців, зокрема Л. І. Бартеневої, В. О. Кондратенко, Р. Є. Левіної, І. С. Марченко, О. В. Ревуцької, М. А. Савченко, Л. Ф. Спірової, Є. Ф. Соботович, В. В. Тарасун, В. В. Тищенко, Л. І. Трофименко, Н. В. Чередніченко, М. К. Шеремет та ін., присвячені проблемам недорозвинення мовлення, засвідчили, що саме у дітей з ТПМ виникають значні труднощі при оволодінні програмовим матеріалом з рідної мови, констатували наявність у дітей із ЗНМ порушень усіх систем мови та підкреслили складність оволодіння мовними закономірностями такою категорією школярів.

Питання мовленнєвого розвитку учнів із ЗНМ висвітлені у дослідженнях Л. С. Вавіної, О. М. Гопіченко, Е. А. Данілавічюте, О. Л. Жильцової, В. О. Кондратенко,

І. С. Марченко, О. В. Ревуцької, М. А. Савченко, В. В. Тарасун, В. В. Тищенко, Н. В. Чередніченко, М. В. Шевченко, М. К. Шеремет та ін. У працях цих дослідників звертається увага на недоліки у сприйманні та породженні мовленнєвих висловлювань, підкреслюються особливості психофізичного розвитку дітей із ЗНМ.

Ознайомлення учнів з функціонуванням лексичних синонімів як засобів увиразнення мовлення, особливостями використання повнозначних частин мови у стилістично маркованих текстах, умовами їх сприймання і породження створюють підґрунтя для більш успішного формування комунікативно-мовленнєвих умінь і навичок, а також впливають на інтелектуальний, естетичний і моральний розвиток особистості молодшого школяра з мовленнєвими порушеннями.

Аналіз науково-методичної літератури та практики спеціальної початкової освіти дітей з мовленнєвими порушеннями дає змогу стверджувати про недостатню розробленість методичної системи формування основ функціональної стилістики та майже повну відсутність методичних посібників, призначених для безпосереднього застосування на уроках рідної мови.

Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні та розробці технології формування граматико-стилістичних умінь в учнів початкових класів з ТПМ.

Особливого значення стосовно дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку має повноцінна реалізація соціально-педагогічних функцій початкового шкільного навчання, які, розв'язуючи ряд спеціальних проблем, що